

Kuzey Azerbaycan'da Çarlık Rusya'sının Göç Ettirme Politikası ve 1830'lu Yıllarda Demografik Durum

Hacı Nuru oğlu Hesenov*

XIX. yüzyılın ilk başlarından itibaren Güney Kafkasya'daki yayılcı politikasını hızlandıran Romanov Hanedanlığı yönetimindeki Rusya, 1801 yılından itibaren Kazak, Şemşeddin ve Borçalı'yı istila ederek Kuzey Azerbaycan topraklarının işgaline ve halkımızın servetlerinin talan edilmesine fiilen başlamıştır.

1801-1803 yılları arasındaki savaşlar, 1804-1812 ve 1826-1828 yılları arasında vuku bulan Rus-Kacar, 1806-1812 ve 1828-1829 yılları arasındaki Rus-Osmanlı savaşlarını kazanan Romanovlar yönetimindeki Rusya, Kuzey Azerbaycan da dâhil olmak üzere bütün Güney Kafkasya'yı işgal etti. Bu işgaller sonucunda Erivan ve Nahcivan'dan Derbend'e, Borçalı-Sıgnak'tan Lenkeran'a kadar Azerbaycan toprakları Rusların eline geçti.

Kısa fakat kanlı savaşlar sonucunda Kuzey Azerbaycan'da kendi sömürgeci askeri siyasi hâkimiyetini kuran Çarlık Rusya, işgal

ettiği bu Müslüman topraklarda kendinin hiçbir etnik ve dinî dayanağı bulunmadığını ve bu durumun ileride kendisine çok pahalıya mal olabileceğinin farkındaydı. Rusya'nın yeni güney sınırlarının her iki tarafında aynı dili konuşan ve aynı dine mensup insanların yaşaması Çarizm'i çok huzursuz ediyordu. Böylelikle Romanov yönetimi güney sınırları boyunca Hristiyan dinine mensup insanları yerleştirerek sağlam bir ileri karakol yaratma çabası içerisine girdi. Henüz savaşlar devam ederken ve savaşın bitimiyle birlikte Hristiyan dinine mensup ahalinin işgal edilmiş bu topraklara göç ettirilmesi konusunda çok ciddi çalışmalar yapmaya ve kapsamlı önlemler almaya başladı. Rus imparatorluğunun Avrupa vilayetlerinde yaşayan Rusların, sonrasında ise Almanların Kuzey Azerbaycan'a göç ettirilmesi istenen etkiyi göstermedi. Görevleri biterek ordudan ayrılan askerler bu topraklarda kökleşerek yaşamak istemediler, Alman ahalinin nüfusu ise yeterli sayıda değildi. Bu durum Rus hükümetini Ermeni kartından faydalanmaya yöneltti.

St. Petersburg hükümeti hem bu Müslüman ülkesinde kendine bir Hristiyan desteği yaratmak, hem yeni güney sınırları boyunca Hristiyanlardan oluşan bir "sağlam koridor" oluşturmak, hem de savaşlarda kendi ülkelerine ve hükümetlerine (Osmanlı İmparatorluğu ve Kaçar Hanedanlığı) ihanet etmiş Ermenileri hak ettikleri cezalardan kurtarmak için Türkmençay ve Edirne Antlaşmalarına onların herhangi bir engelle karşılaşmadan Rusya İmparatorluğuna tabi olması konusunda özel maddeler ekletti. Osmanlı ve Kaçar topraklarından göç ettirilen on binlerce Ermeni ailesi Erivan, Nahcivan, Karabağ, Borçalı ve diğer Azerbaycan topraklarına yerleştirildiler. Azerbaycan Türklerinin, ilk başta da Azerbaycan köylülerinin toprakları ellerinden alınarak Ermenilere verildi. Kendi topraklarımızda onlarca, yüzlerce Ermeni meskeni oluşturuldu.

(*) Dr. Azerbaycan İlimler Akademisi A. Bakıbanov Adına Tarih Enstitüsü "Azerbaycan'ın Yeni Tarihi" Bölüm Başkanı, Tarih Üzere Felsefe Doktoru, Bakü.

(**) Aktaran: Eldar Avşın Altaylı.

Kısa süre içinde de Erivan, Karabağ ve diğer bölgelerde, özellikle köylü nüfusun içerisinde Hristiyanların oranı yüzde 9-20'den yüzde 30-50'ye çıktı.

Destekçilerinden aldıkları yardımla yabancıların topraklarına el koyan Ermeniler “bir kendime yer edeyim, gör sana neler edeceğim” sözünün hakkını verircesine vahşileştiler. Öylesine kudurdular ki, Birinci Dünya Savaşı esnasında da (1914-1918) Rus efendilerine kulluk edip Müslüman Türk ahaliye soykırım uygulayarak Türk topraklarını gasp ettiler ve denizlerden denizlere dek uzanan büyük Ermeni devletini yaratmak ütopyası peşinde koşarak kendilerini deyim yerindeyse yiyip bitirdiler.

Yaptıkları katliamları unutup dünyanın karşısında timsah gözyaşları döken Ermeniler, şimdi Azerbaycan topraklarında kendilerine bir devlet kurmakla yetinmeyerek Karabağ'a ve Doğu Anadolu'ya göz dikiyorlar.

* * *

Romanov Hanedanlığının hâkim olduğu Rusya, 1830'lu yıllarda, Kacar Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı uzun ve yıpratıcı savaşlar sonucunda neredeyse bütün Güney Kafkasya'yı ele geçirmeyi başardı. Özellikle yeni işgal edilen bu toprakların büyük bölümü Kuzey Azerbaycan'a aitti. İşgalci Rusların büyük zorluklarla ele geçirdikleri bu topraklarda hâkimiyetlerini güçlendirecek, güven duyacakları sosyal bir çevre veya etnik zemin yoktu. Öte yandan Osmanlı ve Kaçar saltanatlarıyla yapılan “antlaşmalarla çizilen” yeni sınırların her iki tarafında da dili, dini, kültürü aynı olan tek bir halk olan Azerbaycan Türkleri yaşıyordu. Elbette bu durum Güney Kafkasya'nın yeni sahiplerini oldukça rahatsız ediyordu. Yeni istila edilen yabancı bir milletin yaşadığı bu topraklarda güvenilir dinî-etnik-sosyal bir çevrenin oluşturulması, yeni sınırların her iki tarafında yaşayan aynı etnik kökene bağlı Müslüman topluluğun ortasında “sağlam” bir Hristiyan koridorunun

oluşturulması işgalci Romanov Rusya'sının en önemli görevlerinden biriydi.

Henüz işgal savaşları bitmemişken ve bu savaşların arasındaki dönemde Romanov Hanedanı'nın yönetimindeki Rusya Güney Kafkasya'da istifa ederek ordudan ayrılan askerleri ve subayları bölgeye yerleştirmeye çalışmış, pek çok Alman kolonisi oluşturmuştu. Fakat Rus asker ve subayları yabancı oldukları ve kendilerine düşman olan bir muhitte yaşamak istemediklerinden bu girişim başarıya ulaşamamıştı. Bazı yüksek rütbeli ve büyük görevler üstlenen devlet adamlarıyla askerî memurların oldukça kapsamlı, o seviyede de ileriye dönük önemli projeler sunmalarına rağmen o dönemde Rusya'nın Avrupa'daki vilayetlerinden Güney Kafkasya'ya toplu sayıda göç sağlama arzusu gerçekleşmemiştir. Tarikat mensubu Rus köylülerin Kuzey Azerbaycan da dahil olmak üzere Güney Kafkasya'ya göç ettirilmesi bile Hristiyan yerleşimcilerin bölgedeki oranı ve sayısı bakımından işgalcilerin gönlünce değildi.

XIX-XX yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası'nın Kuzey Azerbaycan'da yürüttüğü Hristiyanlaştırma ve göç ettirme politikasının başlıca “etnik malzemesi” Ermeniler olmuştur. Bu da kesinlikle tesadüfi bir durum değildi. Asya ve Kafkasya'ya kesinlikle yabancı olan Ermeniler, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Rus-Kaçar, Rus-Osmanlı savaşları sırasında uzun zamandan beri tabi oldukları Osmanlı ve Kaçar devletlerine ihanet ederek Rusların lehine casusluk etmiş, yapılan savaşlarda Müslüman ordularına ihanet ederek onları sırtlarından hançerlemekten asla çekinmemişlerdi. Romanovlar Rusyası bu durumda casus ve hain hizmetçileri olan Ermenileri, İstanbul ve Tahran yönetimlerinin vereceği haklı cezalardan kurtarmak ve Güney Kafkasya'da uyguladıkları Hristiyanlaştırma politikası kapsamında stratejilerine uygun buldukları bu etnik ve dinî “malzemesi” Osmanlı ve Kaçar topraklarından koşulsuz olarak Rusların belirledikleri topraklara göç etmeleri hususunda Türkmençay (10 Şu-

bat 1828)¹ ve Edirne (2 Eylül 1829 yılında)² Antlaşmalarına özel maddeler eklemişlerdi. Bu maddeler uyarınca kısa bir süre içinde Osmanlı topraklarından 85-90 bin, Kaçar saltanatının hâkim olduğu bölgelerden de 45-50 bin Ermeni'nin Kuzey Azerbaycan'a göç ettirilerek Erivan, Nahcivan ve Karabağ gibi ezeli Türk topraklarında iskânları sağlanmıştı. Bu yetmezmiş gibi 21 Mart 1828 yılında bütün Azerbaycan Türkleri için kutsal olan Nevruz Bayramı günü, ezeli Türk yurdu olan Erivan hanlığının topraklarında Ermeni vilayeti adlı bir yapay kurum oluşturulmuştur³. Böylece Rusların eliyle vatanımıza bir Ermeni virüsü perçinlenmiştir. Bu virüs, bizim bugünkü başlıca problemimiz olan Karabağ sorununun asıl kaynağıdır.

Henüz Ermeniler göç ettirilmezden öncesine kadar, yani 1818-19 yıllarında Azerbaycan topraklarına, özellikle de Borçalı ve Gence çevresindeki bölgelere Württemberg Almanları göç ettirilmiş⁴ ve burada Yelenendorf, Annenfeld, Marienfeld, Petersdorf, Aleksanderstorf gibi Alman kolonileri kurulmuştur. XIX. yüzyılın ortalarında Şamahı kazasının Mereze köyü yakınlarında da yeni Alman kolonilerinin oluşturulmasına çalışılmıştır⁵. Rus İmparatorluğu'nun çıkardığı 20 Ekim 1830 tarihli özel kanun ile Rusya'nın iç bölgelerindeki vilayetlerden bazı raskolniklerin (17. yüzyıldaki Yunan-Rus Ortodoks kilisesi uygulamaları arasında uyum sağlama çabalarına karşı çıkan ve eski uygulamaları savunanlar) ve tarikatçıların Azerbaycan'a göç ettirilmesi talimatı verilmiştir⁶. 1837 yılında bu kanuna ek yeni bir kararnameyle ("Kafkas vilayetinde yaşayan ve Museviliğe geçen etnik grupların Güney Kafkasya'daki vilayetlere göçürülmesine izin verilmesi hakkında") eklemeler yapılmıştır⁷. 1848 yılında çıkarılan özel bir fermanla tarikatçı Ruslara artık şehirlerde de yerleşme izni verilmişti. Lenkeran eyaleti topraklarında Vel, Privolnoye, Prişib vb. gibi tarikatçılara ait bölgeler oluşturulmuştur. 1840'lı yıllarda Yelizavetpol (Gence) bölgesinde Slavyanka, Novospasskoye gibi

Rus yerleşim alanları oluşturulmuştu. Şamahı kazasında da böyle köyler az değildi.

Kafkas Komitesi Başkanı M. P. Popen'in Rusya imparatoru I. Nikola'ya gönderdiği raporların birinde verdiği bilgiye göre, 1848 yılında tüm Güney Kafkasya bölgesine 8618 Rus yerleştirilmişti. Bunların 6864 tanesi yani yaklaşık %79,65'i Azerbaycan topraklarına yerleşmiştir. 1 Ocak 1849'da verilen bilgilere göre ise Güney Kafkasya'da toplam 3259 göçmen Rus ailesi (19341 kişi) yaşıyordu. Yine aynı dönemde Güney Kafkasya'da Rus köyleri aşağıdaki gibi dağıtılmıştı:

Şamahı vilayetinde-19 köy;

Yelizavetpol (Gence) vilayetinde-7 köy;

Erivan vilayetinde-6 köy;

Tiflis vilayetinde-2 köy⁸.

İlk bakışta bu rakamlar küçük gözükse de Rusya'nın ileriye yönelik bu planlı göç ettirme politikası Azerbaycan için çok kötü sonuçlara yol açacaktı. Önü arkası kesilmeyen bu göçler neticesinde ezelden beri Türk yurdu olan Erivan ve Karabağ gibi bölgelerde belirgin demografik değişiklikler meydana gelmiş, Hristiyan nüfusun toplam nüfus içindeki ağırlığı devamlı olarak artırılmıştır. Yerli Türk ahalinin toprakları zorla ellerinden alınıp yaşam koşullarının çok zorlaşması pahasına, Ermeni-Alman-Rus göçmenlere veriliyor, onlar için elverişli sosyal, ekonomik ve psikolojik ortam yaratılıyordu. En iyi topraklar, en elverişli araziler ve en geniş ayrıcalıklar özellikle göçmenlere veriliyor, Türk-Müslüman nüfusu her geçen gün sertleşen Hıristiyanlaştırma politikası ile yüz yüze kalıyordu.

(1) Azərbaycan tarixi, c. IV, Bakı, 2000.

(2) Sovetskaya istoričeskaya ensiklopediya, T. I., Moskva, 1961.

(3) Bax: Sopen, İ., İstoričeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti. SPb, 1852.

(4) Bax: Verdiyeva H. Y. XIX əsrin I yarısında Şimali Azərbaycanın əhalisi. Bakı, 1993.

(5) Bağırov, F. E., Pereselençeskaya politika tsarizma v Azerbaydjane, Moskva, 2009, s. 10.

(6) PSZRİ, t. 5, otd. 1. SPb, 1831, N-4010.

(7) PSZRİ, XIV c. II şöbə-SPb, 1840, N-11800.

(8) Kavkaz, 1850, 22 aprel.

Güvenilir kaynaklardan alınan verilere göre sadece 1828-32 yılları arasında Erivan kentine Kacar Saltanatı ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarından 5338 Ermeni ailesi göç ettirilmiştir. Kırkbulak bölgesine yerleştirilen Ermenilerin sayısı 3053, Zengibasar bölgesinde 8376, Gernibasars bölgesinde 9680, Vedibasars bölgesinde 4533, Şerur bölgesinde 8267, Sürmeli bölgesinde 13525, Derekent-Parçenis bölgesinde 3272, Seedli bölgesinde 1004, Talın bölgesinde 1980, Seyidli-Aksakallı bölgesinde 5428, Köprübasars bölgesinde 10955, Abaran bölgesinde 8933, Dereçiek bölgesinde 8650, Göyce bölgesinde 14254 kişiye ulaşmıştır. Ünlü Kafkas uzmanı İ. Şopen'in verdiği bilgilere göre o zamanki Ermeni vilayetine göç ettirilen Ermenilerin toplam sayısı 115 bini geçmekteydi⁹. Bu göç ettirme politikası sonucunda, eski Erivan ve Nahçıvan hanlıkları topraklarında Ermenilerin toplam nüfusa olan oranı bir hayli artarak %24-26 civarına kadar çıkmıştır.

4 Çarizmin göç ettirme politikası özellikle Kuzey Azerbaycan'ın demokratik durumunun değişmesinde ve Hristiyan unsurların artması konusunda ciddi boyutta değişikliklere yol açmıştır. Katı bir kolonileştirme karakteri taşıyan bu politika son derece gerici

bir karaktere sahipti ve Azerbaycan halkının başına gelecek kötü sonuçların kanservari temellerini atıyordu.

Kaynakça

- Azerbaycan tarixi, 7 cildde. IV c. Bakı, 2000.
Azerbaycan tarixi üzre qaynaqlar. Bakı, 1989.
Багиров Ф.Е. Переселенческая политика царизма в Азербайджане. 1830-1914 гг. Москва, 2009.
Глинка С.Н. Описание переселения армян в пределы России. Москва, 1831.
Грибоедов А.С. Записка о переселении армян из Персии в наши области. Сочинения, т. II. Москва, 1971.
Кавказ, 1850, 22 апреля.
Qarabağnameler. I-II kitablar, Bakı, 1989, 1991.
Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье, СПб, 1911.
Шопен И. И. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи. СПб, 1852.
Советская историческая энциклопедия. Т. I. Москва, 1961.
Verdiyeva H. Y. XIX esrin I yarısında Şimali Azerbaycanın ehalisi. Bakı, 1993.
Полный свод законов Российской империи. Вып. 5, 11, 14, 23, СПб, 1831, 1840, 1849.
Воронов Н. И. Данные об армянском населении в России А.Д.Ерицова // ИКОИРГО, т. VII, Тифлис, 1882-83.

(9) Бах: Şopen, İ., İstoriçeskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti. SPb, ss. 543-599.